

Avot -de Rabbi Nathan hoofdstuk 23

[Hoofdstukken 23-26 van ARN, nosach 'a', bevatten uitspraken van de vier Wijzen die volgens de traditie een mystieke ervaring beleefden en een blik wierpen in het paradijs: Ben Zoma, Elisja ben Avoeja, Ben Azzai en Akiva].

Ware wijsheid, rijkdom, moed en eer

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 38a (vgl. Pirké Avot 4,1)

Ben Zoma zegt: Wie is wijs? Hij die van ieder mens leert, want er is gezegd: ‘Door al mijn leermeesters ben ik verstandig geworden’ (Ps. 119:99).¹ Wie is het meest onderworpen onder de onderworpenen? Iemand die bescheiden is als Mosjè, onze leraar, want er is gezegd: ‘En de man Mosjè was zeer bescheiden’ (Num. 12:32).

Wie is het rijkste onder de rijken? Dat is hij die zich verheugt over zijn deel, want er is gezegd: ‘Wanneer je eet van de inspanning van je handen, zul je voorspoed kennen en zal het je goed gaan’ (Ps. 128:2).

Wie is het heldhaftigste onder de helden? Dat is hij die zijn (kwade) drijfveer bedwingt, want er is gezegd: ‘Wie langzaam van toorn is, is beter dan een held, en wie heerst over zijn passie (emoties) (is beter dan) wie een stad inneemt (Spr. 16:33). En ieder die zijn (kwade) drijfveer bedwingt, rekent men het aan alsof hij een stad vol met helden onderworpen heeft, want er is gezegd: ‘Sterke helden die Zijn woord uitvoeren [gehoorzamend aan het woord dat Hij spreekt]’ (Ps. 103:20).

Sommigen zeggen dat dit de dienstengelen zijn, want er is gezegd: ‘(Zegent de Eeuwige) Zijn engelen (dienaren), sterke helden (die Zijn woord uitvoeren)’ (ibid.). En er zijn er die zeggen: Wie zijn hater tot een vriend maakt (dat is een held).

Uitleg:

De woorden van Ben Zoma staan hier anders geformuleerd dan in Misjna Avot IV,1. We herkennen in Avot de-Rabbi Nathan de invloed van een latere Talmoedische overlevering, die stelt dat de Sjechina – Gods aanwezigheid en inwoning op aarde – uitsluitend rust op wie heldhaftig (sterk), wijs, rijk en bescheiden is.² Wie de gave van profetie deelachtig wil worden, moet dus over deze vier eigenschappen beschikken. Het grote voorbeeld op dit punt is Mosjè, de grootste profeet aller tijden:

»Rabbi Jochanan sprak: De Heilige, Hij zij gezegend, laat Zijn goddelijke aanwezigheid slechts rusten op wie sterk (heldhaftig), rijk, wijs en bescheiden is. Al deze eigenschappen zijn afgeleid van Mosjè. **Sterk** – zoals er geschreven staat: ‘En Hij spreidde de tent uit over de tabernakel’ (Ex. 40:19). (...) (alternatieve mening:) het is afgeleid van het schriftvers: ‘Toen pakte ik de twee tafelen, wierp ze uit mijn handen en brak ze (voor jullie ogen in stukken) (Deut. 9:17). (...) **Rijk** – (zoals er geschreven staat): ‘Houw voor jezelf’ (Deut. 10:1) – (dit betekent:) ‘de afgehakte

¹ Doorgaans echter vertaald als: ‘Ik ben verstandiger dan al mijn leraren’.

² Zie het commentaar van Eljahoe ben Avraham van Delyatin.

schilfers zijn voor jou'.³ **Wijs** – want Rav en Sjmoë'él zeiden beiden: 'Vijftig poorten van inzicht werden geschapen in de wereld, en alle behalve één werden aan Mosjè geschonken, want er is gezegd: *'Toch hebt U hem (uitgelegd als Mosjè) een weinig kleiner gemaakt dan God'* (Ps. 8:6). Bescheiden – want er is gezegd: 'Maar de man Mosjè was zeer bescheiden (meer dan alle mensen die op aarde waren)' (Num. 12:3).«⁴

Aan de door Ben Zoma genoemde deugden verleent Rabbi Rabbi Jochanan in de hier aangehaalde Talmoedpassage een wat meer gangbare en meer prozaïsche invulling. Mosjè zou volgens Rabbi Jochanan in puur materiële zin buitengewoon vermogend zijn geweest. Het is op het eerste gezicht merkwaardig om wijsheid en de gave van profetie te liëren aan materieel fortuin. Een mogelijke rechtvaardiging hiertoe kan zijn, dat een profeet – zo hij kritisch wil blijven tegenover machthebbers – onafhankelijk kritiek moet kunnen uiten. Hij moet daarom over eigen bestaansmiddelen kunnen beschikken.⁵ De voorwaarde van sterkte (heldendom) legt Rabbi Jochanan eveneens in letterlijke zin uit. Namelijk als het bezit van grote lichamelijke kracht. Maar ook wijsheid en bescheidenheid krijgen in de uitspraak van Rabbi Jochanan een iets minder moraliserende connotatie dan in de woorden van Ben Zoma het geval is! Rabbi Jochanan spreekt over door God geschonken kwaliteiten. In de meer verfijnder opvatting van Ben Zoma gaat het om voorwaardelijke deugden. Hij doelt op een actieve, aan de praktijk getoetste, levensinstelling, en niet op van hogerhand toebedeelde eigenschappen of situaties. Ben Zoma benadrukt dat men deze vier kwaliteiten eerst door eigen inspanning tot persoonlijke deugden moeten verheffen. De aanspraak op deze kwaliteiten moeten we dus eerst zelf verdienen. Ze zijn niet geschonken, hoogstens is de potentie ertoe ons door de Hemel gegeven. Wijs ben je pas, als je eerst van *iedereen* leert. Sterk ben je pas als je het verstand eerst meester maakt over verkeerd gerichte lichamelijke impulsen en fantasieën. Geëerd ben je niet omdat anderen jou om welke reden dan ook eer bewijzen, maar omdat jijzelf eerst aan anderen eer hebt doen toekomen en je jezelf daarmee geliefd hebt gemaakt.⁶ De meer moraliserende opvatting van genoemde kwaliteiten en deugden neemt daarmee in de uitspraak van Ben Zoma een verrassende wending. Zeker in vergelijking met gebruikelijke opvattingen erover.⁷

De vier door Ben Zoma genoemde kwaliteiten staan eveneens centraal in een vermaning uit de mond van de profeet Jeremia:

'Zo zegt de Eeuwige: Laat een wijze zich niet beroemen op zijn wijsheid, laat de held zich niet beroemen op zijn sterkte, laat een rijke zich niet beroemen op zijn rijkdom. Maar laat wie zich (op iets) beroemt, zich daarop beroemen dat hij begrijpt en Mij kent, dat ik de Eeuwige ben Die liefderijke trouw, recht en gerechtigheid bewijs in het land, want in deze dingen schep ik behagen' (Jer. 9:22-23).

Deze vermaning van Jeremia heeft naar alle waarschijnlijkheid in de uitspraak van Ben Zoma doorgewerkt.

Wijsheid

Ware wijsheid is het resultaat van een dynamisch leerproces. Wijsheid is geen gegarandeerd bezit of vaste eigenschap waar je als mens trots op kan zijn. Integendeel,

³ De twee stenen tafelen werden van zeer kostbaar edelgesteente gemaakt.

⁴ Babylonische Talmoed, Nedarim 38a.

⁵ Zie Babylonische Talmoed *ibid.* ed. Soncino, p. 119, noot 4.

⁶ Vgl. het commentaar van H. Reisman, *Ijjoenim de-Pirké Avot*, Tel Aviv. 2001, op Misjna Avot IV,1.

⁷ Vgl. in dit verband Babylonische Talmoed, Sjabbat 28b.

deze deugd impliceert bereidheid om overal, altijd en van iedereen, belangrijk of onbelangrijk, hoog of laag, bij te leren. Ook van wijze mensen in andere culturen en onder andere volkeren, en zelfs van minder begaafden, of mogelijks zelfs van dieren kunnen mensen menige wijsheid opdoen. Wie wijs wil zijn, moet dus gestaag kennis blijven verwerven, zo nodig van alles en iedereen. Het is zoals de grote Rabbi (Jehoeda ha-Nasi) ruiterslijk toegaf: 'Ik heb veel geleerd van mijn leraren, maar het meeste nog heb ik geleerd van al mijn leerlingen.'⁸

Wijsheid is als het ware een activiteit, waarbij denken en doen ineenvloeien. Vandaar dat de deugd van bescheidenheid als primaire voorwaarde geldt voor kennis en inzicht. Immers alleen wie zich bescheiden opstelt, durft vragen te stellen en vult zo de nooit volledige menselijke kennis aan. Juist ook door concrete levenservaring. Alleen aan Mosjè was het beschoren om de hoogste wijsheid van de Tora van aangezicht tot aangezicht te ontvangen. Alleen hij mocht de Sjechina het dichts naderen, omdat hij naast andere deugden uitzonderlijk bescheiden was en bleef. Zó beantwoordt de midrasj de vraag waarom uitsluitend Mosjè de berg Sinai mocht beklimmen om daar de Tora in ontvangst te nemen:

»Zijn bescheidenheid veroorzaakte dat, want er is gezegd: '*En de man Mosjè was zeer bescheiden*' (Num. 12:3). De Schrift leert dat op een ieder die bescheiden is uiteindelijk de geest Gods zal rusten, bij de mens op aarde, er is immers gezegd: '*Want zo spreekt de Hoge en Verhevene, Die in eeuwigheid woont en Wiens naam heilig is: Ik woon in de hoge hemel en in het heilige, en bij de verbrijzelde en nederige van geest*' (Jes. 57:15).«⁹

Rijkdom

De grootste rijkdom die een mens ten deel kan vallen is in feite niet van materiële aard. Rijkdom gaat niet over de hoeveelheid bezit, maar om een levensinstelling. De grootste rijkdom is tevredenheid, het zich verheugen over wat ons door het lot of uit de hand van God is toebedeeld. Want alleen dan verlangen we niet naar meer en ontbreekt het gevoel meer nodig te hebben dan we al bezitten. Alleen vanuit dankbaarheid ontstaat de stimulans om te geven. Wie rijk is, heeft wat om weg te geven. Wie straatarm is of zich uit ontevredenheid zo voelt, kan moeilijk iets afstaan. Als bewijsplaats geldt: '*Wanneer je eet van de inspanning van je handen, zul je voorspoed kennen en zal het je goed gaan*' (Ps. 128:2). In aansluiting op de gedachte dat een Wijze onafhankelijk moet proberen te zijn, prijst dit psalmvers de keuze om te leven van wat men zelf en met eigen handen verdient. Eenvoudige arbeid, verricht door een bescheiden en snel dankbaar mens, geeft voldoening. Een materialistische houding remt kennisverwerving af, want er zal doorgaans weinig tijd resteren voor studie en verdieping.¹⁰[15] Ware rijkdom bestaat uit dankbaarheid, tevredenheid, gepaard gaande met een eenvoudige levensstijl. De context van de psalm voegt nog een element toe. Godvrezendheid betekent Gods geboden in je leven implementeren. Dat kan alleen wanneer we ook vol en actief, met al onze leden, aan het maatschappelijke leven deelnemen. De eerst genoemde deugd van bescheidenheid sluit direct bij deze speciale betekenis van rijkdom aan! '*Asjrècha*' – 'voorspoedig ben je' – geldt voor deze wereld. '*Tov lecha*' – 'goed voor jou' – geldt voor de komende wereld. Rabbi S.R. Hirsch brengt het Hebreeuwse

⁸ Zie Babylonische Talmoed, Makkot 10a en Ta'aniet 7b.

⁹ Zie Mechilta de Rabbi Jisjma'él, ed. M. Friedmann, Jitro ba-Chodèsj par. 9 (72a).

¹⁰ Vgl. in dit verband het commentaar van Me'iri op Misjna Avot IV,1.

begrip ‘*asjré*’ in verband met de woordstam ‘*asjar*’ – voorwaarts stappen, succesvol zijn.¹¹ In deze wereld zal iemand succesvol kunnen zijn en zich allicht het gelukkigst voelen wanneer hij, hoe pover misschien ook, in eigen middelen van bestaan kan voorzien. De inspanning daartoe geeft voldoening. Een aandeel in de toekomstige wereld zal hij verwerven, omdat hij zich niet aan de intriges en wandaden schuldig maakt, waartoe ontevreden lieden vanuit hun hebzucht vaak wel vervallen.¹²

Moed en kracht

Een krachtige held – een *gibbor* – is normaal gesproken een manhaftig persoon die over grote fysieke krachten beschikt en in fysieke zin overwinningen behaalt. Ben Zoma spreekt echter vooral over een spirituele held, die zijn verstand groter maakt dan zijn fysieke en emotionele impulsen. Groter dan de krachten van de *jéztèr ha-ra*, de ‘kwade drijfveer’. Belangrijk is er op te wijzen, dat Ben Zoma het niet heeft over het doden of vernietigen van de kwade drijfveer, maar slechts over het ‘bedwingen’ of ‘overmeesteren’ (*kabas*) ervan. Ben Zoma blijkt op dit punt geen asceet te zijn maar een realist. Conform de rabbijnse traditie die de noodzaak van de ‘kwade drijfveer – in de betekenis van bijvoorbeeld zucht naar concurrentie, seksuele drift en overlevingsdrang onderschrijft – onderschrijft. Deze impuls kan weliswaar makkelijk ontaarden, maar we kunnen hem ook leren bedwingen en de energie ervan ombuigen in een goede richting. Zo transformeren we deze kwade kracht in goede daden opdat we daarmee het leven heiligen.

Eer

De versie in Misjna Avot IV,1 voegt nog een extra eigenschap toe: **‘Wie is geëerd? Hij die de schepselen (*beriot*) eert, want er is gezegd: “Want wie Mij eren zal Ik eer bewijzen, maar, maar wie Mij verachten zullen onteerd worden”’ (I Sam. 2:30).**

‘Eer’ koppelt Ben Zoma aan de deugd van bescheidenheid. Echte eer komt slecht toe aan wie in staat is anderen eer te bewijzen. Echte eerbiedwaardigheid is niet afhankelijk van macht, bezit of welk vermogen dan ook. Ze is onsluitbaar voor wie zonder aanzien des persoons aan anderen eer en respect betoont en zich zo geliefd maakt. Zelfs in de ouderdom en met verlies van kracht en macht, zal hij respect blijven ontvangen, vanuit de herinnering aan alle goeds dat hij voor anderen gedaan heeft. Een sprekend voorbeeld van de respectvolle en bescheiden levenshouding, die Ben Zoma ook zelf eigen was, vinden we overgeleverd in de Babylonische Talmoed:

»Ben Zoma zag eens een menigte op een van de trappen van de Tempelberg. Hij sprak: ‘Gezegend is Hij, Die wijs is in geheimenissen. En gezegend is Hij Die al deze mensen heeft geschapen om mij van dienst te zijn. Hoeveel inspanning heeft de eerste mens niet moeten leveren voordat hij een stuk brood vond om te eten! Hij ploegde, zaaide, maaide, bond schoven bijeen, dorste, wande, selecteerde, maalde, zeefde, kneedde en bakte. En toen pas at hij. En ik sta ’s morgens op en vind al deze dingen voor mij bereid! En hoeveel inspanning heeft de eerste mens niet moeten leveren voordat hij een kledingstuk vond om zich mee te kleden! Hij moest scheren, witten (wassen), kammen, spinnen en weven. Pas daarna vond hij een kledingstuk

¹¹ Zie commentaar van Rabbi S.R. Hirsch bij Psalm 1.

¹² Zie commentaar van Rasji en Jisra’él ben Gedalja (Tif’èrèt Jisra’él) op Misjna Avot IV,1.

om aan te trekken. En ik sta 's morgens op en vind al deze dingen voor mij.
(aanwezig)!«¹³

Alleen studeren of samen 'lernen'

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 38a (Pirké Avot 4,14)

Rabbi Nehorai¹⁴ zegt: Ga in ballingschap naar een plaats van Tora en zeg niet dat zij achter jou aan zal komen – want jouw studiegenoten zullen jou haar in de hand doen vasthouden; ‘en leun niet op je eigen inzicht’ (vgl. Spr. 3:5).

Uitleg:

Rabbi Nehorai betekent letterlijk ‘verlichte’, afgeleid van het Aramees woord voor ‘licht’: *nahor*. Met dit pseudoniem zou deze rabbi aangeduid zijn, omdat hij de ogen van andere Tora-geleerden verlichtte door zijn fenomenale kennis van halacha.¹⁵ Sommige verklaarders denken dat met dit pseudoniem Rabbi Me’ir bedoeld is, wiens naam ook letterlijk ‘verlichter’ betekent.

De inhoud van de uitspraak herinnert in het bijzonder aan een ingrijpende ervaring in het leven van Rabbi El’azar ben Arach. Hij was een van de meest geliefde leerlingen van Rabbi Jochanan ben Zakkai. Hoe onthutsend is het daarom te vernemen, dat diezelfde uitmuntende leerling bijna al zijn Tora-kennis verloor. Dit gebeurde nadat zijn vrouw hem ertoe had verleid om zijn leermeester en medeleerlingen in Jabne te verlaten en naar de plaats Emmaüs’ te verhuizen. Dit was weliswaar een plek met warme waterbronnen en luxueuze baden, maar daar ontbeerde hij een goed leerhuis. Ondanks aangename warmwaterbronnen ontbrak daar de echte bron waarmee Rabbi El’azar zijn scherpe geest kon verkwikken, een leermeester. Chatam Sofér stelt de zoon van Rabbi Jehoda ha-Nasi tot voorbeeld. Hij werd weggezonden naar het verre Babylonië om daar te gaan studeren onder Rav, ook al was zijn eigen vader hoofd van een grote Talmoed-school.¹⁶

In de uitspraak van Rabbi Nehorai – of is het Rabbi El’azar ben Arach? – staat echter in het bijzonder het samen leren met studiegenoten centraal! Rabbi El’azar kon in de plaats Emmaüs weliswaar studeren, maar daar kon hij niet langer samen met vrienden ‘lernen’! Zijn voormalige studiegenoten waren immers niet met hem meegegaan en bleven in Jabne, hoewel hij op hen wachtte. Omdat zij niet kwamen, wilde Rabbi El’azar terug naar hen toe. *Zij* hadden *hem* nodig als leraar, en *hij* ontbeerde *hen* als leerlingen en studievrienden. Zij vrouw stond hem echter niet toe om terug te keren. Op zijn argument ‘zij hebben mij nodig’, repliceerde zij met deze retorische vergelijking: ‘In geval van een pot (voedsel) en muizen, wie gaat dan naar wie toe? Gaan de muizen naar de pot, of gaat de pot naar de muizen?’¹⁷

Studeren is zeker niet gelijk aan ‘lernen’. Succesvol Tora leren kun je het best

¹³ Babylonische Talmoed, Berachot 58a.

¹⁴ O.a. verenigd met Rabbi El’azar ben Arach; zie uitleg beneden.

¹⁵ Zie Babylonische Talmoed, Eroevien 13b en Sjabbat 147b.

¹⁶ Zie Babylonische Talmoed, Eroevien 13b en Sjabbat 147b.

¹⁷ Zo in Midrasj Kohèlèt Rabba op Pred.7,7, § 2.

gezamenlijk doen, in een leerhuis, in vertrouwelijke verbondenheid met studiegenoten. Van de eens zo schrandere leerling van Rabbi Jochanan ben Zakkai bleef in de badplaats met zijn luxueuze warmwaterbaden en zoete wijnen dan ook weinig over. Toen Rabbi El'azar een tijd later teruggekeerd was en opgeroepen werd om uit de Tora te lajenen, las hij in plaats van de Tora-tekst '*Deze maand zij voor jullie*' (Ex. 2:12) de onbegrijpelijke woorden: 'Hun hart zweeg'. Dat kwam omdat hij uit onwetendheid enkele letters met elkaar verwisselde. Zo gaf hij aan de heilige woorden een totaal andere betekenis. Zijn vroegere vrienden met wie hij voorheen samen had gestudeerd, hieven toen verschrikt een gebed voor hem aan. En gelukkig keerde de kennis van Rabbi El'azar ben Arach daarop terug.

Dit verhaal sluit (volgens de Talmoed) veelzeggend af met de hier uit Avot de-Rabbi Nathan herkenbare woorden: 'En het was daarom dat wij leren, dat Rabbi Nehorai zegt: "Ga in ballingschap naar een plaats van Tora, en zeg niet dat zij achter jou aan zal komen enz."'¹⁸ De echtgenote van Rabbi El'azar meende dat leerlingen meer behoefte hebben aan een leermeester dan andersom. Rabbi El'azar ben Arach zelf wist wel beter. Zonder medeleerlingen is men nog slechter af dan zonder leermeester, want dan moet men zielsalleen studeren!

Een vertrek om elders te gaan studeren heeft soms iets weg van een vrijwillig aanvaarde ballingschap, maar het blijkt dan toch de best keuze te zijn. Gezamenlijk 'leren' onder een leermeester, samen met medeleerlingen, is zoveel beter dan in je dooie eentje Tora leren.

De studiegenoten van Rabbi El'azar weigerden dus met hem mee te gaan naar Emmaüs. We herkennen deze ontnuchterende ervaring in opmerking van Rabbi Nehorai: '**en zeg niet dat zij** (Tora-kennis) **achter jou aan zal komen**'.

Studiegenoten zoeken, desnoods ver weg van een vertrouwde omgeving, zal het proces van studeren verrijken. Want juist samen met medeleerlingen leren we de traditie vanuit alternatieve invalshoeken en vraagstellingen bezien.

'Want jouw studiegenoten zullen haar (dat wil zeggen Tora en traditie) vast in de hand doen houden.' Wat is hiermee gezegd? Juist studiekameraden staan volgens Rabbi Nehorai garant voor het beklijven van kennis. Omgang met leerlingen blijkt misschien nog wel belangrijker dan een uitmuntende leermeester! In Midrasj Sjmoe'el vinden we daarom deze uitleg:

»Zeg niet dat zij (de Tora) achter jou al aankomen doordat je een leermeester inhuurt om op jouw eigen plek te komen lesgeven, want waar het op aankomt (bij studie) is niet een leermeester maar (de aanwezigheid van) studiegenoten. En dat is wat bedoeld is met: '**want jouw kameraden zullen haar vast in de hand doen houden.**' En wanneer je daar in ballingschap verkeert en veel Tora leert, moet je niet bij jezelf zeggen: 'Ik heb geen studiegenoten meer nodig, want je hebt altijd studiekameraden nodig. Dat is wat bedoeld is met 'en leun niet op je eigen inzicht'.«¹⁹

Uitsluitend op eigen inzicht leunen is sowieso dwaas. Daarmee vaag je eerder opgedane kennis weg: '**en leun niet op je eigen inzicht**' (vgl. Spr. 3:5).

Er is kennis, zoals die over ethische kwesties, die nooit louter door logisch redenen kan worden verkregen. Hier moet onder meer kennis van de mondelinge traditie

¹⁸ Zo in Midrasj Kohèlèt Rabba op Pred.7,7, § 2

¹⁹ Midrasj Sjmoe'el bij Pirké Avot 1,18.

uitkomst bieden.²⁰ Alleen al kennis van de vorm en betekenis van de letters van het Hebreeuwse alfabet, zo ondervond Rabbi El'azar ben Arach, is afhankelijk van mondelinge overlevering!

Het is een grote vergissing van de moderne samenleving te veronderstellen dat de bijdrage aan het vaststellen van normen en waarden vanuit religieuze tradities achterhaald zou zijn en zou kunnen worden vervangen door wetenschap en logisch redeneren!

Nog een alternatieve kijk op de woorden van Rabbi Nehorai (of Rabbi El'azar ben Arach) is mogelijk. Rasji en Rabbi Jona verklaren en vertalen met een kleine variatie: '(en zeg niet) dat jouw kameraden haar vast in de hand doen houden'. Ook al ben je naar een andere woonplek gegaan om daar met vrienden en een leermeester te studeren, je moet niet denken dat dat voldoende zal zijn. Vertrouw er dus niet op dat de aanwezigheid van studievrienden de toename van jouw kennis als vanzelfsprekend zal garanderen. Vertrouw al helemaal niet uitsluitend op je eigen oordeel. Uiteindelijk kan alleen de Eeuwige jou toekomstbestendige wijsheid schenken!

Het is buitendien fout om te veronderstellen dat studiegenoten aan jou Tora-kennis succesvol uit de tweede hand kunnen doorgeven. Tora-kennis moet persoonlijk worden verworven, rechtstreeks uit de mond van leermeesters, en 'last but not least' met hulp van Eeuwige!

De laatste waarschuwing doet denken aan de opinie van Maimonides ten aanzien van de gave van profetie. Hij somt een aantal vaardigheden en deugden op die men zich eigen moet maken om de gave van profetie te kunnen ontvangen. Hoe goed iemand ook hier op aarde is voorbereid, uiteindelijk blijft de geest van profetie een gave van boven.

Iedereen en alles kent zijn eigen tijd en plaats

Tekst Avot de-Rabbi Nathan 38b (Pirké Avot 4,3)

Hij (Rabbi Nehorai) was gewoon te zeggen: Veracht geen enkel mens en misken geen enkel ding (woord; of: 'acht geen enkel ding onmogelijk'), want er is gezegd: 'Wie een woord (een voorschrift, iets) veracht, zal daardoor geschaad worden, maar wie een gebod vreest zal worden beloond' (Spr. 13:13).

Uitleg:

Nagenoeg dezelfde uitspraak is in Pirké Avot toegeschreven aan Ben Azzai (Pirke Avot 4,3). Enkele opmerkelijke verschillen met de woorden van Rabbi Nehorai vallen in het oog:

Hij (Ben Azzai) was gewoon te zeggen: Veracht geen enkel mens en misken geen enkel ding, want er is voor jou geen mens die niet zijn uur heeft, en er is voor jou geen enkel ding dat niet zijn plek heeft.

²⁰ Vgl. in dit verband ook het commentaar van Rabbi Naftali Herz (Jajin le-Levanon', op Misjna Avot IV,14, p. 315-316.

We duiden eerst deze verwante uitspraak van ben Azzai. Ieder mens is naar Gods beeld geschapen en kent een tijdstip (ogenblikken) tijdens het leven waarop hij (of zij) er op unieke wijze toe doet. Ieder menselijk wezen speelt een rol, hoe gering in onze eigen ogen ook, binnen het geheel van Gods scheppingswerk. Minachting voor welke menselijke persoon dan ook staat gelijk aan minachting voor God Zelf. Want ieder mens is geschapen naar Zijn beeld. Zelfs iemand met de laagste status die ons bovendien kwaad heeft gedaan, verdient nog een zeker respect. Al was het alleen maar omdat hij als Gods schepsel met een vrije wil omkeer kan doen.²¹

Rabbi Me'iri legt in zijn commentaar op Misjna Avot uit hoe mogelijk aan ieder mens – ook als we deze voorheen waardeloos achtten – een plek en tijdstip is toebedeeld waarop we van die persoon afhankelijk zijn. Op zo'n moment zou die ander ons ter genoegdoening schade kunnen berokkenen. Andersom zou hij ons eveneens van dienst kunnen zijn. Mogelijk zal hij zelfs in speciale omstandigheden ons leven kunnen redden.²²

Elk ding en wezen, hoe gering ogenschijnlijk ook, heeft een door God geschonken plek en bestemming. Dit herinnert ons aan wat Ben Zoma zei: 'Wie is geëerd? Hij die de schepselen (*beriot*) eert' (Misjna Avot IV,1).²³ Elk creatuur en onderdeel van de natuur kent 'zijn tijdstip'. Minachting of misachting van welk ding of wezen dan ook, betekent een affront tegenover de Schepper. Dus alleen al uit praktisch oogpunt is het prudent om geen enkel mens, ding of wezen minachtend of afwijzend te bejegenen! Een treffend voorbeeld hiervan is het volgende verhaaltje dat over koning David wordt verteld:

»Eens zag David, de herder, spinnen hun web weven. Toen sprak hij: 'Heerser over de wereld, welk nut heeft deze spin, die U geschapen hebt? Het hele jaar door weeft zij haar web en het dient nergens toe, zij heeft helemaal geen nut.' Toen antwoordde God: 'David, jij spot over dit nietige schepsel? Onthoud, er zal een tijd komen, dat jij het nodig hebt!' Toen koning Sja'oels (Sauls) toorn over David kwam, vluchtte David naar de grot Adoelam en verborg zich daar. Toen zond God een spin. Ze weefde een web voor de hele ingang van de grot een groot web en sloot zo de ingang af. Sja'oel en zijn gevolg achtervolgden David en zij kwamen bij de ingang van de grot Adoelam. Sja'oel zag het spinnenweb en zei: 'Hier is beslist geen mens naar binnen gegaan. Als hier iemand naar binnen gegaan zou zijn, had hij het web kapot moeten maken.' Sja'oel ging niet de grot in, maar vervolgde zijn weg. Toen David uit de grot kwam en de spin in haar web zag zitten, kuste hij haar en zei: 'Je hebt mijn leven gered. Geprezen zij je schepper, en geprezen bent U, Heerser over de aarde! Kan iemand iets scheppen zoals U?! Al Uw daden zijn van groot belang!' «²⁴

Rabbi Nehorai:

Bij Rabbi Nehorai is de spreuk hier in Avot de-Rabbi Nathan meer toegespitst op het thema: leren en doen van Tora. Hij waarschuwt om elk woord van de Tora te eerbiedigen en daaraan evenveel aandacht te schenken. Want elk woord van de Tora is herleidbaar naar de Eeuwige. Wat opgaat voor de woorden van de Tora, geldt ook voor mensen. Ieder mens is als het ware een woord van God en vormt een verwijzing naar de Eeuwige. Diens wedervaren kan voor

²¹ Vgl. bijvoorbeeld het commentaar van Rasji en van Rabbi Jona op Misjna Avot a.l.

²² Zie ook het commentaar van Maimonides en van Don Jitzchak Abravanel op Misjna Avot.

²³ Zie het commentaar Jajin le-Levanon, van Rabbi Naftali Herz p. 279-280.

²⁴ I.Z. Kanner, *Oude & nieuwe sprookjes en verhalen*, Hoogeveen/Genk 1988, p. 70-71 (uit de midrasj).

ons – zoals elk woord uit de Tora – een zinvolle levensles bevatten! Zowel in positieve als negatieve zin, als voorbeeld om iets te doen of om juist iets te laten. Dit gezichtspunt doet denken aan wat Ben Zoma sprak: ‘Wie is wijs? Hij die van iedereen leert, want er is gezegd: ‘Door al mijn leermeesters ben ik verstandig geworden’ (Ps. 119:99).²⁵

In het commentaar Jajin le-Levanon van Rabbi Naftali Herz, is het verband tussen respect voor de medemens en het gebod uit Spr. 13:13 treffend samengevat: ‘Maak niet de fout bij jezelf te zeggen: wanneer ik een dwaas veracht, dan bega ik daarmee geen vergrijp tegen de Alaanwezige, Hij zij gezegend. Want hij overtreedt daarmee Zijn gebod. Hij zondigt daarmee. En zo zegt Sjloomo, geïnspireerd door Gods heilige geest: "Wie zijn naaste minacht, is zonder verstand; maar een verstandig man zwijgt" (Spr. 11:12).’ Ieder mens te respecteren is een belangrijk gebod uit de Tora. De overtreding van wie anderen minacht, zal op zijn eigen hoofd weerkeren! Minachting voor wie dan ook blijft een zonde tegen het centrale gebod in de Tora: ‘Heb je naaste lief als jezelf’, want ook hij is zoals jijzelf naar Gods beeld geschapen.²⁶

Wanneer we de woorden van Ben Azzai met die van Rabbi Nehorai verbinden, moeten we zeggen dat ieder persoon zijn (haar) tijd en plaats kent. We concluderen dan dat we uit het wedervaren en de levenservaring van ieder persoon op aarde een les kunt trekken, zoals uit ieder woord van de Tora! Ook elk onderdeelje van de schepping bevat een levensles. Uit het kleinste element in de natuur kunnen we nog iets leren, zoals uit elk tekenje van de Tora. Juist daarom horen leren en doen, studeren en ervaringen uit het dagelijkse leven bij elkaar:

»Niet alleen is het zo dat alle creaturen de mens dienen en bijdragen aan zijn welbevinden, maar God voedt ons ook op door middel van de dieren die op de aarde leven. Hij maakt ons wijs door middel van de vogelen des hemels. Hij voorzag vele dieren met opmerkelijke morele capaciteiten als voorbeeld tot navolging door de mens. Indien de Tora ons niet geopenbaard zou zijn, dan zouden we welgemanierdheid hebben kunnen leren van de kat die zijn uitwerpselen bedekt met aarde; respect voor het eigendom van anderen van de mieren, die zich nooit iets toe-eigenen van wat een ander bijeen heeft verzameld; en het in acht nemen van welgemanierdheid van de haan, die - wanneer hij wil paren met de hen - haar belooft een mantel te kopen die zo lang is dat hij tot de grond reikt, en die als zij hem vervolgens aan die belofte herinnert zijn kam schudt en zegt: ‘Moge ik beroofd worden van mijn kam, wanneer ik - zo ik de middelen daartoe wel bezit - deze (mantel) niet koop.’²⁷ Ook de krekels kan de mens een lesje leren. Gedurende de hele zomer zingt hij, totdat zijn buik op springen staat en de dood hem opeist. Hoewel hij zijn toekomstige lot kent, blijft hij toch doorzingen. Zo moet ook de mens zijn verplichtingen tegenover God nakomen, wat de gevolgen hiervan ook mogen zijn. De ooievaar zou men in twee opzichten tot voorbeeld moeten nemen. Hij bewaakt vol vuur de zuiverheid van zijn familieleven, maar tegenover soortgenoten is hij vol compassie en mededogend. Zelfs een kikker kan de mens tot leermeester dienen. Aan de waterkant leeft een soort dieren dat alleen blijft bestaan door het eten van creaturen die in het water leven. Wanneer de kikker merkt dat één van hen honger heeft, gaat hij er uit eigen beweging naar toe en biedt zichzelf als voedsel aan, daarmee het

²⁵ Zie boven, begin van hoofdstuk 23.

²⁶ Zie Jajin le-Levanon, p. 278

²⁷ De hier geschetste gedragingen komen overeen met de bewegingen tijdens de paringsdans van een haan, die met zijn vleugelspitsen de aarde aanraakt en met de kop schudt.

bevel vervullend: ‘Wanneer je vijand honger heeft, geef hem dan brood te eten; en indien hij dorst heeft, geef hem dan water te drinken’ (vgl. Spr. 25:21).«²⁸

Jong geleerd, oud gedaan

Vervolg tekst Avot de Rabbi Nathan 38b (vgl. Pirké Avot 4,20)

[1] Hij (Rabbi Nehorai) was gewoon te zeggen: ‘Wie in zijn jeugd Tora leert, waarop lijkt hij? Op een kalf dat men temt als het klein is, want er is gezegd: ‘En Efraïm is een kalf dat geleerd heeft om gewillig te dorsen’ (Hos. 10:11). En wie Tora leert op oude leeftijd lijkt op een koe die men pas op oude leeftijd getemd heeft, want er is gezegd: ‘Want Israël is opstandig, als een onhandelbare koe’ (Hos. 4:16).²⁹

Hij placht te zeggen: Wie in zijn jeugd Tora leert, lijkt op een vrouw die (deeg) kneedt met warm water. Wie op oude leeftijd Tora leert, lijkt op een vrouw die kneedt met koud water.

[2] Rabbi El’azar ben Ja’akov zegt: Wie in zijn jeugd Tora leert, lijkt op een brief die op nieuw papier geschreven is. Wie Tora op oude leeftijd leert, lijkt op een brief die geschreven is op oud papier.

[3] Rabban Gamli’él [andere versie: Rabbi Sjim’on ben Gamli’él] voegt hieraan toe: Wie in zijn jeugd Tora leert, lijkt op een jonge man die een jong meisje huwt dat bij hem past en hij bij haar. Zij werpt zich op hem en hij werpt zich op haar. Wie Tora leert op oude leeftijd, waar lijkt hij op? Op een oude man die een jong meisje huwt dat bij hem past, maar hij niet bij haar. Zij werpt zich op hem, maar hij houdt afstand van haar. Er is immers gezegd: ‘Als pijlen in de hand van een machtige held zo zijn de kinderen van de jeugd’. En in het directe vervolg staat geschreven: ‘Gelukkig is de man die zijn pijlkoker daarmee gevuld heeft. Zij worden niet beschaamd wanneer zij spreken met vijanden in de poort’ (Ps. 127:4-5).

[4] Wie leert en vergeet, is als een vrouw die kinderen baart en die (vervolgens) begraaft, want er is gezegd: ‘Zelfs als zij hun kinderen grootbrengen, zal Ik hen (daarvan) beroven, zodat geen mens overblijft’; lees niet ‘zal ik hen beroven’ (‘*sjikkaltim*’), maar ‘zal Ik hen doen vergeten’ (‘*sjikkachtim*’) (Hos. 9:12).

[5] Rabbi Sjim’on ben El’azar [andere versie: Sjim’on bar Jochai] zegt: Wie in zijn jeugd Tora leert, lijkt op een geneesheer bij wie men komt om een wond te behandelen en die een scalpel heeft om erin te snijden en medicijnen om te genezen. Wie op oude

²⁸ Zie L. Ginzberg, *The Legends*, vol. I, 43 en notities in vol V, 60; in verwijzing naar onder meer Babylonische Talmoed, Sjabbat 77b; en Eroevien 100b (uitspraken van Rabbi Chijja en van Rabbi Jochanan). Zie ook de weergave van enkele passages uit Pèrèk Sjira bij Josef Albo (1360-1340), *Séfer Ikkarim*, cap. III, § 1.

²⁹ Zie voor verschillende versies van de tekst: L. Finkelstein, *Mavo le-Massechtot Avot de-Rabbi Nathan*, p. 150. Een meer eenvoudige variant is: ‘En wie Tora leert op oude leeftijd, waarop lijkt hij? Op een koe die men op oude leeftijd getemd heeft.’

leeftijd Tora leert, lijkt op een geneesheer bij wie men komt om een wond te behandelen en die (weliswaar) een scalpel heeft om te snijden maar geen medicijnen om te genezen.

[6] Laat daarom de woorden van de Tora voor jou onderscheiden zijn, het ene apart van het andere, zoals er gezegd is: ‘Bind ze aan je vingers, schrijf ze op de tafel van je hart (Spr. 7:3). En er is gezegd: ‘Bind ze bestendig op je hart, hang ze om je hals’ (Spr. 6:21).

Uitleg:

[1] Met Tora-studie moet men zo vroeg mogelijk beginnen. Dit is volgens Rabbi Nehorai omdat wie jong is niet alleen sneller leert en beter kennis in het geheugen opslaat, maar eveneens een voller proces van praktisch leren doorloopt. Gedurende zijn (in tijd) uitgebreidere leergang gaat de leerstof en de daarbij behorende levenspraktijk onderdeel uitmaken van de persoonlijkheid.³⁰ Wie pas op latere leeftijd Tora begint te studeren, leert langzamer en zal – gewend geraakt aan zelf gekozen vrijheden en aannames – niet makkelijk daarmee strijdige instructies accepteren. De tijd voor integratie van de opgedane kennis in het sociale leven mogelijk ook minder intensief. Hij zal zich mogelijk gedragen als een onhandelbare koe die, niet gewend aan tucht, zich niet zo makkelijk meer laat onderwerpen.

Ook Rabbi Sjim'on bar Jochai benadrukt volgens de midrasj het intellectuele nadeel van iemand die veel te laat in het leven met Tora-studie begint, verwijzend naar het boek Spreuken: ‘In de winter ploegt de luiaard niet, in de oogsttijd zal hij zoeken maar niets vinden’ (Spr. 20:4). Wie pas op zijn oude dag Tora gaat studeren, begint als de luiaard uit het boek Spreuken zo te zeggen te laat met ploegen. Hij wacht tot de herfst voorbij is en de winter al heeft ingezet, zodat ploegen en zaaien moeizaam wordt en weinig tijd overblijft. Zodoende zal hij niet samen met anderen in oogsttijd de volle oogst kunnen binnenhalen.³¹

[2] Zeker zo verhelderend is de metafoer van Rabbi El'azar ben Ja'akov over inkt en papier. In Misjna Avot (IV,20) is nagenoeg dezelfde uitspraak overgeleverd op naam van Rabbi Elisja ben Avoeja.³² De geest van wie als jeugdig persoon met Tora-studie begint, lijkt op nog maagdelijk papier. Daarop steekt de inkt van een nieuwe tekst helder en contrastrijk af. Een bejaarde student heeft echter meer weg van oud stuk papier waarop reeds andere teksten – zinnebeeld voor aangeleerde gewoontes en ervaringen – hun sporen hebben nagelaten. De letters daarvan moeten eerst worden uitgevlakt of gewist om dit papier opnieuw te kunnen beschrijven. Het daardoor ruw geworden papier neemt de inkt van nieuwe tekst slechts gebrekkig en ongelijkmatig op, waarbij de storende resten van verwijderde letters blijven doorschemeren. Dit pakkende beeld vult de uitspraak van Rabbi Nehorai inzichtelijk aan. Een persoon die pas op latere leeftijd met Tora- studie begint, moet eerst de tekst van zijn ingesleten ondeugden en vanzelfsprekendheden uitvlakken. Dan pas kan hij het sleets geworden papier van zijn bejaarde ziel opnieuw beschrijven met de voor hem nog onbekende instructies en wijsheden van de Tora. Eerst dan kan hij nieuw verworven inzichten in zijn persoonlijkheid en dagelijkse doen integreren. Maar altijd zal een zekere rest van oude ideeën

³⁰ Zie in dit verband een overlevering rond Abbajé die het betreurde niet al in zijn jeugd jaren ervaring te hebben opgedaan waardoor bepaalde instructies vanzelfsprekend voor hem geworden zouden zijn; zie Babylonische Talmoe, Sjabbat 21b en Rasji aldaar.

³¹ Zie Midrasj Devarim Rabba, 8, par 6.

³² Zie over deze Rabbi beneden in hoofdstuk 24.

en vanzelfsprekendheden in het logboek van zijn geest achterblijven, waardoor nieuw geschreven tekst aan leesbaarheid en helderheid inboet.³³

Rabbi Nehorai vult zijn metafoor aan met die van een vrouw die haar deeg met warm water kneedt, in tegenstelling tot een vrouw die ditzelfde doet met koud water. Met warm water is deeg makkelijker hanteerbaar, zoals de geest van een jongere wendbaarder is dan de geest van een oud iemand. Warm deeg zal ook hoger en sneller rijzen dan koud deeg. Zo is de studie van een jongere meer belovend dan van iemand, wiens belegen persoonlijkheid al een vaste – mogelijk taaie – vorm heeft aangenomen en slecht met moeite te modelleren is.

[3] Rabban Gamli'él gebruikt om het onderscheid bij studie tussen jong en oud een nog al onverbloemde metafoor. Jong en oud verschillen niet alleen in cognitief vermogen maar vooral ook in temperament en lustbeleving.³⁴ De Tora stelt hij zich voor als een jong meisje dat naar de lichamelijke liefde van haar minnaar smacht³⁵. Een jonge minnaar zal daaraan kunnen voldoen, want ook hij is nog vol pit en levensvuur. Wie echter pas op oude leeftijd begint met Tora-studie lijkt op een bejaarde minnaar die door afnemende viriliteit zijn jonge echtgenoot allicht in haar vleselijk verlangen zal teleurstellen. Met zijn geslonken geestdrift en levenskracht kan hij zich nu eenmaal moeilijk meten met de onbevange nieuwsgierigheid en het vuur een jongeling.

Het door Rabban Gamli'él geciteerde psalmvers (127:4-5) vertelt nog meer. Het citaat suggereert dat wie op jonge leeftijd kinderen krijgt meer gelegenheid heeft om hen met vol elan voor te bereiden op de strijd van het leven. Hij kan hen vroegtijdig oefenen in gevechtstechnieken die later nodig zijn om vijanden te bestrijden, met echte wapens dan wel met het wendbare zwaard van de tong. Zowel op het slagveld als in het leerhuis. David Kimchi verklaart in zijn commentaar bij de hier geciteerde psalm hoezeer David het betreurt dat hij Sjloomo niet al van jongs af aan had kunnen voorbereiden op de zware taken en verantwoordelijkheden die hem als opvolger van de troon wachtten. Sjloomo zou pas twaalf jaar geweest zijn, toen David stierf en hij zijn vader opvolgde. Het verdient de voorkeur om op zo jong mogelijke leeftijd met Tora-onderwijs te beginnen, opdat een nieuwe generatie de volle gelegenheid krijgt zich voor te bereiden op de confrontatie met het leven en haar problemen. Daartoe behoren eveneens 'de vijanden bij de poort', in metaforische zin: negatief gemotiveerde critici en disputanten. Wie van jongs af aan in de 'gevechtstechnieken' van Tora getraind is, kan zijn polemische criticasters als volleerde boogschutter trefzeker van repliek dienen.³⁶

[4] Het vervolg van de tekst brengt hier opnieuw het verschil van cognitieve vermogens tussen jong en oud ter sprake. Het geheugen van wie op hoge leeftijd Tora studeert, is doorgaans slechter dan van een jongere leerling die het geleerde minder snel vergeet. Het aangehaalde citaat suggereert zelfs dat de vergeetachtigheid van iemand die op latere leeftijd Tora gaat leren een gepaste straf van God is! Deze overlevering in de Tosfeta onderstreept de ernst van deze tekortkoming op niet mis te verstane wijze:

³³ Zie ook het commentaar van Don Jitzchak Abravanel op Misjna Avot IV,20.

³⁴ Zie het commentaar Ben Avraham van Rabbi Eliahoe ben Avraham.

³⁵ Zie het commentaar Ben Avraham van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin a.l.

³⁶ Vgl. in dit verband Babylonische Talmoed, Kiddoesjen 30b; en commentaren van Sforno en S.R. Hirsch n.a.v. Ps. 127:5.

‘Rabbi Jehosjoea zegt: Wie leert en zich niet inspant (om het geleerde te doen) lijkt op iemand die wel zaait maar niet oogst. En hij die Tora leert en (het geleerde) vergeet, lijkt op een vrouw die kinderen baart en deze begraaft.’³⁷

[5] Wanneer iemand met een verwonding naar een geneesheer gaat, zal deze eerst de ontstoken en bevuilde delen (randen) van de wond wegsnijden, opdat een ontsteking zich niet verder zal kunnen verbreiden en de wond beter kan worden gesloten. Daarna zal de arts medicijnen toedienen, onder meer om de wond verder te ontsmetten. Zo is het ook met de Tora waaraan in de traditie een genezende werking wordt toegedicht. De Tora snijdt de lust tot overtreding en misstappen uit onze ziel. Dat is het begin van het genezingsproces van tesjoeva. Maar om herhaling te voorkomen moet de boeteling dit proces met goede daden – het medicijn – worden aangevuld om het genezingsproces voort te zetten. Wie op oudere leeftijd Tora studeert en zo te zeggen met zijn wonden en misstappen bij de geneesheer komt, zal het genezingsproces moeilijk kunnen voltooien. Het ontbreekt hem aan medicijn, aan het vermogen om de vele instructies van de eigen te maken en te onthouden.³⁸ Mogelijk zal de wond dan niet goed genezen!

[6] De relatie tussen het voorafgaande en deze slotopmerking is niet direct herkenbaar. Toch is het mogelijk dit slot te interpreteren als relativisering van het veronderstelde cognitieve onvermogen om op leeftijd gekomen noch met succes Tora te leren. Als de oudere maar de goede raad ter harte neemt om de leerstof als extra geheugensteun op systematische wijze te ordenen, in herkenbare categorieën in te delen en te markeren. Wanneer hij dan persistent blijft repeteren kan ook hij de leerstof in behoorlijke mate meester worden. De Tora moet hij constant nabij blijven, haar als het ware dragen als een ketting om zijn hals, en haar zoals iedere dag de gebedsriemen om zijn vingers winden.³⁹ Bij al zijn doen en laten moet hij haar betrekken.

Terug naar index:

Naar volgende hoofdstuk (24):

³⁷ Tosefta Ohelot 16,8.

³⁸ Zie het commentaar van Rabbi Elia ben Avraham van Delyatin a.l.!

³⁹ Zie voorafgaande noot.